

ULUSLARARASI AMASYA ÂLİMLERİ SEMPOZYUMU
- INTERNATIONAL AMASYA SCHOLARS'
SYMPOSIUM -

21-23 NİSAN 2017 • AMASYA

BİLDİRİLER KİTABI - I

Bu sempozyum T. C. Amasya Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

AMASYA • 2017

HAYREDDİN ATÛFÎ VE TİBB-I NEBEVÎYE KATKILARI

Mustafa CANLI*

Özet

Hem şer'î ilimleri hem de tıp ilmini kendinde toplayan ve Osmanlı dönemi âlimlerinden olan Hayreddin Atûfî, Amasya ili Merzifon ilçesinin Gelgiras köyünde doğmuştur. Zamanın tanınmış âlimlerinden olan Mevlânâ Bahşi Halîfe, Amasya'lı Mevlânâ Abdî, Kutbuddîn Muhammed, Mevlânâ Hocaîzâde gibi isimlerden ders almıştır. Hayreddin Atûfî, 948/1541 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Atûfî'nin hayatını incelediğimizde sırasıyla şu üç vasfın onda biraz daha ön plana çıktığı görülmektedir: Vâiz-Muhaddis-Doktor. İşte Hayreddîn Atûfî, bu üç vasfı *tıbb-ı nebevîye* dair yapmış olduğu çalışmalarında yansıtmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı döneminde tıbb-ı nebevî ile alakalı telif edilen ilk eser; Hayreddîn Atûfî'ye ait *Ravdu'l-insan fî terbiyeti sıhhati'l-ebdân* adlı eserdir. Eserin dili Arapçadır.

Adı geçen eserin dışında Atûfî'nin tıbb-ı nebevî ile ilgili yazmış olduğu eserleri şöyle sıralayabiliriz:

- Hıfzu'l-ebdân min teğayyürâtı mîzâcî'l-insân
- Zuhru'l-atşân
- Kitâbu'l-utâs fîmâ yenfeu cemâ'n-nâs

Atûfî, ilgili eserlerinde tıpla ilgili genel bilgilere yer vermekte, bunun yanında insanın beden ve ruh sağlığı ile ilgili Hz. Peygamber'in sözlerine yer verip onları açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Hadis, Tıp, Atûfî, Sağlık.

Hayreddîn Atûfî and His Contributions to the Prophetic Medicine (Tıbb al-Nabawî)

Abstract

Hayreddîn Atûfî, was an Ottoman scholar who had profound knowledge in both religious and medical sciences. He was born in Gelgiras, a village of Merzifon which is a county of Amasya. He took lessons from prominent figures of his time such as Mawlana Bakhshi Khalifa, Mawlana Abdi, Kutb al-Din Muhammad, Mawlana Khodja-Zade. He passed away in 948/1541 in Istanbul.

When we examine his life, we observe that three characteristics of him stand out: a preacher, a hadith scholar and a physician. Hayreddîn al-Atufi had reflected all these three characteristics in his works in the field of tıbb al-nabawî.

As far as we can predict as a result of our studies, al-Atufi's work named Ravd al-insan fî tarbiyati sıhhat al-abdan is the first work in the Ottoman period dedicated to the prophetic medicine. Its language is Arabic.

We can list other works of Hayreddîn al-Atufi on prophetic medicine as follows:

- Hıfz al-abdan min taghayyuratı mizac al-insan
- Zuhr al-atshan
- Kitab al-utas fima yanfau camia al-nas

Al-Atufi, in aforementioned works, gives general information related to the medicine. Besides this, he mentions the sayings of the Prophet pertaining to the health of the body and soul and furthermore explains them.

Keywords: The Prophet, Hadith, Medicine, al-Atufi, Health.

Giriş

İnsanın ruh ve beden sağlığına önem veren İslâm, buna dair birtakım tavsiye ve emirlerde bulunmuş, buna bağlı olarak tıp ilmine büyük değer vermiştir. Hz. Peygamber'in söylem ve

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, canli20@hotmail.com.

uygulamaları içerisinde insanın ruh ve beden sağlığını ilgilendiren rivâyetlerin olduğu malûm bir husustur. Genel olarak **tıbb-ı nebevî** başlığı altında toplanan söz konusu rivâyetler, hadis mecmûalarında; ağırlıklı olarak "*Kitâbu't-tıb*", "*Kitâbu'l-merdâ ve't-tıb*" gibi müstakil bölümlerde yer aldığı gibi, "*Kitâbu'l-edeb*", "*Kitâbu'l-âdâb*", "*Kitâbu'l-et'ime*", "*Kitâbu'l-eşribe*", "*Kitâbu'l-ayn*", "*Kitâbu'd-dua/deavât*" gibi bölümler altında da yer alabilmektedir.

Tıbb-ı nebevî ile ilgili rivâyetler, başlangıçta temel hadis kitaplarının bir bölümünü teşkil ederken, hicrî üçüncü asırdan itibaren *et-Tıbbu'n-nebevî* adı altında sadece konuyla ilgili hadislere yer veren müstakil kitaplar içerisinde derç edilmeye başlanmıştır.¹

Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından tıbb-ı nebevî ile ilgili ilk eseri yazanın İmâm Ali b. Musa er-Rıdâ'nın (203/818) olduğu ifade edilmiş² ise de; "bugün elimizde mevcut olan tıbb-ı nebevî ile alâkalı ilk müstakil eserin sahibi, Abdülmelik b. Habîb el-Endelüsî'dir (238/852)."³ Daha sonraki asırlarda yazılan Ebû Nuaym'ın *et-Tıbbu'n-nebevî* adlı eseri, üzerinde birçok çalışmanın yapıldığı temel eser niteliğinde bir eserdir.⁴ "Tıbb-ı nebevî konusundaki araştırmalar günümüzde de hala devam etmekte olup bunlar içerisinde en kapsamlı olan eserin, Dr. Mahmûd Nâzım en-Nesîmî'nin "*et-Tıbbu'n-nebevî ve ilmu'l-hadîs*" adlı üç ciltlik çalışmasının olduğu ifade edilmektedir."⁵

Osmanlı döneminde tefsir, hadis, fıkıh gibi alanlarda eserler telif edildiği gibi, tıbb-ı nebevî alanında da eserler verildiğini görüyoruz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı döneminde tıbb-ı nebevî ile alakalı telif edilen ilk eser; Hayreddîn Atûfî'ye ait *Ravdu'l-insan fî tedbîri sıhhati'l-ebdân* adlı eserdir.

Hayreddîn Atûfî adı geçen eserin dışında da tıbb-ı nebevîye dair eserler yazmış, konuyla ilgili hadisler çerçevesinde tıbb-ı nebevî konusuna değinmeye çalışmıştır.

A- Hayreddîn Atûfî'nin Yaşadığı Dönem Hayatı ve Eserleri

İsmi Hayreddîn Hızır b. Mahmud b. Ömer'dir. Atûfî lâkabıyla meşhurdur.⁶ Bazı eserlerde lakabı, Utûfî şeklinde geçer.⁷ Hayreddin Atûfî diye de bilinir.⁸ Bazı kaynaklarda "icâdî" lakabıyla tanındığı ifade edilse⁹ de bu, yanlış bir nisbelendirmedir. Zira "icâdî" lakabıyla meşhur olan, bir başka Hayreddin Hızır'dır ki, İmam Ahmed Amâsî'nin oğlu olan ve 976/1568'de vefat eden Hayreddin Hızır Efendi diye bilinen şahıstır.¹⁰

Hayreddin Atûfî'nin tasavvuf ve tarikat ehli bir insan olduğu ifade edilir. Nitekim yazma eserlerinden birinin zahriye kısmında "*sûfî*" nisbesi yer almaktadır.¹¹ "Harezmi" nisbesiyle de anılan¹² Atûfî'nin Kastamonu'lu olduğu söylene de¹³, aslı Merzifon'ludur.¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, bu konuda

¹ Mahmud Denizkuşları, *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp*, İstanbul, 1990, s. 145. Ayrıca bkz. Veli Atmaca, "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi (Bibliyografya Denemesi)", *Hikmet Yurdu*, 2013, c. 6, sayı: 11, s. 39.

² "Yüzyıllar boyunca bu alanda eserler verildi; rivâyete göre bunların ilki sekizinci Şii İmam Ali Rızâ tarafından halife Me'mun zamanında derlenmiş tıpla ilgili nebevî sözler koleksiyonuydu." Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim*, İstanbul, 2006, s. 174. Tekinş konuyla ilgili yaptığı araştırma sonucunda şu tespiti yaparak bunu kabul etmez: "Şiiler, İmâm Ali b. Musa er-Rıdâ'nın (ö. 203/818) Abbâsî halifesi Me'mûn'a yazdığı er-Risâletü'z-zehebiyye'nin bu sahada telif edilen ilk müstakil çalışma olduğunu ileri sürerler. Hâlbuki bu risale yalnızca tıpla alâkalı bazı tavsiyeleri içermektedir. Hıfzu's-sıhhadan (koruyucu hekimlik) bahseden bu risalede tıpla alâkalı hadislere yalnızca işaret edilmekle yetinilmiştir." Ayhan Tekinş, "Alternatif İslami Tıp 'Tıbb-ı Nebevî", *Dîvân: İlmi Araştırmalar*, 1998, c. 3, sayı: 4, s. 61.

³ Asaf Ataseven, "Tıbb-ı Nebevî", *Diyanet İlmi Dergi*, Ankara, 1989, c. 25, sayı: 4 (Özel Sayı), s. 94.

⁴ Bu eser üzerine yapılan çalışma için bkz. Mustafa Dönmez, *Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2005.

⁵ Tekinş, "Alternatif İslami Tıp 'Tıbb-ı Nebevî", s. 61.

⁶ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989, s. 415, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmiri 1311, c. 2, s. 314, Şemseddîn Sâmî *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mehrân Matbaası, İstanbul, 1311, c. 4, s. 3161. Zirikî, "Utûfî" şeklinde okumuştur. Hayreddin Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut, 1997, c. 2, s. 307.

⁷ Zirikî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 307.

⁸ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1414/1993, s. 672, Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

⁹ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Ünlüleri*, çev. Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2002, s. 51. Adı geçen kaynakta babası Mahmud b. Ömer olan Hayreddin Hızır ile babası Amasyalı Ahmed Efendi olan Hayreddin Hızır karıştırılmış bilgiler birbirine girmiştir. (Aynı yer)

¹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 316.

¹¹ Hayreddîn Atûfî, *Ravdu'l-İnsan*, S. Ktp. Nuruosmâniye Kls. nr. 3546, Zahriye kısmı.

¹² Abdullah Habeşî, *Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî*, Abudabi, 1425/2004, c. 3, s. 1462.

¹³ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

şöyle der: "Şekâik-ı Numâniyye Tercemesi'nde Kastamonu'lu olduğu gösterilmekte ise de, Atûfî yazma eserlerinin bir kaçında kendi el yazısı ile Merzifon'lu olduğunu açıklamıştır."¹⁵ Hal böyle iken, "Kastamonî nisbesinin hangi sebeple kullanıldığı hakkında bilgi elde edilememiştir."¹⁶ İstanbul'un büyük camilerinde vaaz ettiğinden dolayı, "İstanbul vâizi Atûfî" diye de meşhur olan Atûfî için Hanefî¹⁷ ve Rûmî¹⁸ nisbeleri de verilmiştir.

Hayreddin Atûfî, Amasya Merzifon'da doğmuştur.¹⁹ "Amasya, Selçuklular devrinden itibaren bir ilim merkezi olarak bilinirdi. Osmanlı şehzâdeleri de ilk devirlerden itibaren gençliklerini bu ilim şehrinde geçirmiş olduklarından şehir daha fazla ehemmiyet kazanmış ve Anadolu'nun kültür merkezlerinden biri olmuştur."²⁰

İlim yolunda olan her kişi gibi, Hayreddin Atûfî'nin de bir ilmî bir yolculuğu söz konusu olmuştur. Bu ilmî yolculukta ilk kesiştiği âlimlerden biri, zamanın tanınmış âlimlerinden, **Mevlânâ Bahşî Halife**'dir. Hayreddin Atûfî, Bahşî Halife'den tefsir ve hadis ilmini almıştır.²¹ Bazı kaynaklarda ismi *Bahtî* şeklinde geçer.²² Akbilek ve Bahşî Halife diye de meşhur olan Mevlânâ Bahşî Halife, Atûfî'nin istifade ettiği önemli âlimlerden biridir.²³

Hayreddin Atûfî'nin istifade ettiği âlimlerden biri de Amasya'lı **Mevlânâ Abdî**'dir. Atûfî'nin ondan meânî ilmini tahsil ettiği ifade edilmiştir.²⁴ Atûfî'nin ilim tahsil ettiği bir diğer âlim, **Kutbuddîn Muhammed**'dir. Kutbuddîn Muhammed, Kadızâde Rûmî'nin torunudur. Atûfî'nin, aklî ilimleri²⁵ özellikle matematik dersini, Kutbuddîn Muhammed'den aldığı ifade edilir.²⁶ Atûfî'nin bir diğer hocası, **Mevlânâ Hocaî**'dir.²⁷ Atûfî'nin Hocaî'den usûl ilmini aldığı nakledilir.²⁸ Bunun yanında, matematik ve pozitif ilimleri de Hocaî'den aldığı ifade edilmektedir.²⁹ Hocaî, Osmanlı âlimlerinin önde gelenlerindendir.

¹⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 307; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul, 1951, c. 1, s. 346, Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi*, İstanbul, 1341/1925, s. 161; Hellmut Ritter, "Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar", *Türkiyat Mecmuası*, c. 7-8, sayı: 2, İstanbul, 1945, s. 72, Abdullah Develioğlu, *Büyük İnsanlar*, İstanbul, Demir Kitabevi, 1973, s. 85.

¹⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, ty., c. 1, s. 255. Mesela *Keşfu'l-Meşârik* adlı yazma eserinin sonunda, el-Merzifonî nisbesini kullanmıştır. Hacı Selim Ağa, nr 230, vr. 522a.

¹⁶ İsmail Lütfi Çakan, "Atûfî, Hayreddin Hızır", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991, s. 99.

¹⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 346.

¹⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 307; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 1, s. 346.

¹⁹ Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, 1950, c. 1, s. 464. Atûfî hakkında bir araştırma yazısı olan İsmail Onarlı, Hayreddin Atûfî'nin, Amasya ili Merzifon ilçesinin Gelgiras köyünden (şu andaki ismi Karşıyaka Köyü) olduğunu söyler. Yine İsmail Onarlı'nın verdiği bilgilere göre daha sonra Atûfî'nin yaşadığı köy Hayrettin Köyü adını almıştır. "Hayrettin köyü, (Merzifon'un) Alıcık bucağına bağlıdır. İlçeye uzaklığı 8 kilometredir. 1990 senesi nüfusu 281'dir. Türkmen Alevi vatandaşlarımızdan oluşan köy halkı geçimini tarımdan çiftçilikle sağlamaktadırlar. Yavuz Sultan Selim devrinde yaşamış âlimlerden Gelgiraslı Hayreddin Hızır efendinin çiftliğinin olduğu yer zamanla gelişerek Hayrettin köyü adını almıştır." Onarlı, İsmail, "Merzifonlu Atûfî Hayreddin Hızır ve Yılcık Ocağı", <http://www.aleviten.com/ocaklar>. Aynı yerde İsmail Onarlı, Merzifon'u zapt eden Yavuz'un; Amasya'da çocukluk döneminden öğretmen olan Atufî Hayrettin Hızır'ı Alevi olması nedeniyle Hayrettin köyündeki arazilerini alarak Merzifon'daki dönme bir aileye tımar olarak verdiğini söylemektedir ki bunlar, araştırılması gereken konulardır. Zira kaynaklarda Atûfî'nin, Yavuz Sultan'a öğretmenlik yaptığı geçmemektedir.

²⁰ Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1984, s. 162-163.

²¹ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

²² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 255.

²³ Hakkında bilgi için bkz. Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 411; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c.2, s. 9, 10; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 211.

²⁴ Hakkında bilgi için bkz. Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415, Turan Gökçe, "934 (1528) Târihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Medreseleri ve Müderrisleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1994, c. 9, s. 166-168.

²⁵ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

²⁶ Hakkında bilgi için bkz., Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 448; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. 11, s. 198; Türk Dünyası, c. 2, s. 35.

²⁷ Hakkında bilgi için bkz., Kehhâle, c. 12, s. 290-291, Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 145-158; Bağdatlı İsmail, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, c. 2, s. 433, Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 8, s. 148, Saffet Köse, "Hocazade Muslihuddin Efendi", *DİA*, c. 18, İstanbul, 1998.

²⁸ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

²⁹ Bedî Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, Taş Kitapçılık, Bursa 1984, s. 52.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Atûfî'nin ilim tahsil ettiği bir diğer hocası da **Mevlânâ Efdalzâde**'dir.³⁰ Atûfî, şer'î ilimleri, özellikle fıkıh ilmini Efdalzâde'den tahsil etmiştir.³¹ Asıl ismi Hamidüddin b. Efdalüddin el-Hüseynî olan Efdalzâde, Osmanlı Devleti'nin yedinci şeyhü'l-islâmıdır.

Atûfî, adı geçen hocalarından ilim tahsil ettikten sonra ilmî şöhreti o kadar yayılmıştı ki, II. Bâyezid onu Darussaâde³² hocalığı yani **saray hocalığı** görevine getirmiştir.³³ Aynı zamanda **vâiz**³⁴ olarak da anılan Hayreddin Atûfî, saray hocalığı yaparken bu görevden ferağat ederek biraz daha geniş kitlelere hizmet amacıyla camilerde halkı irşada yönelmiştir. Kaynaklarda özellikle cuma günleri İstanbul'un büyük camilerinde vaaz ve tefsir dersleri ile dikkat çeken Atûfî'nin maaşının başlangıçta 50 akçe iken sonra 80 akçeye çıktığı belirtilmiştir.³⁵

İrşad görevinden bir müddet sonra Hayreddin Atûfî için **uzlet** dönemi başlayacaktır.³⁶ Evinde uzlete çekilmesiyle birlikte Atûfî, ibadetin yanında kendini ilmî çalışmalara vermiş ve **telîf** hayatı daha da yoğunlaşmıştır.³⁷

Bu durumda Hayreddin Atûfî'nin hayatına baktığımızda ana hatlarıyla şu safhaların söz konusu olduğunu söyleyebiliriz:

- İlim tahsili/öğrencilik
- saray hocalığı
- vaizlik/irşad
- uzlet
- telife yoğunlaşma

Hayreddin Atûfî'nin vefat tarihiyle alakalı üç ayrı tarih zikredilmiştir. Çoğu kaynaklar 948/1541³⁸ yılını vefat tarihi olarak verirken, vefat tarihi olarak; bazı kaynaklarda³⁹ 924/1518 tarihi, bazılarında⁴⁰ ise 941/1534 tarihi zikredilmiştir. Sadık Cihan, bu üç vefat tarihinden hangisinin tercih edilmesi gerektiği ile ilgili olarak, konuya dair araştırmasının neticesini şöyle aktarır: "Farklı üç ölüm tarihi nakledilmiştir. Verilen tarihlerin hangisinin daha isabetli olduğunu araştırdık. Atûfî, Meşâriku'l-envâr üzerine yapmış olduğu «Keşfu'l-Meşârik» isimli kendi elyazması eserinin 516'cı varakında, eserini 946/1539 tarihinde bitirdiğine işaret etmiştir. Yazarın bu tarihten önce vefat etmesi mümkün olmadığına göre, 948/1541'i ölüm tarihi olarak veren bibliyografik eserler daha isabet kaydetmişlerdir."⁴¹

Atûfî, Eyüp civarında kendi evinin yakınlarında meşhur âlim Hatîb Kasımoğlu'nun yakınına defnedilmiştir.⁴² Meşhur Amasya Tarihi yazarı Abdizâde, Kanûnî Sultan Süleyman tahta geçtiğinde, oğlu şehzade Mustafa'yı, Amasya'ya vâli olarak atadığını, şehzade Mustafa'nın da burada yazlık bir köşk yaptırdığını nakleder. Şehzade Mustafa, yazlıkta kaldığı süre içerisinde önce meşhur ulemadan Seyrek Muhyiddin Efendi ve sonra Merzifonî Hayreddin Hızır Efendi'den eğitim aldığını bize aktarır.⁴³

³⁰ Hakkında bilgi için bkz. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. 4, s. 84, Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 191; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 256; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 222, Cahit Baltacı, "Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde", *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997, s. 476-477.

³¹ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

³² "Osmanlılar'da Dârussaâde tabiri, yaklaşık 380 yıl padişahların ve ailelerinin ikâmetgâhı olan Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi için kullanılmıştır. Bu tabir, bazı kaynak ve belgelerde doğrudan doğruya sarayı ifade eder bir şekilde de geçer." Altındağ, Ülkü, "Dârussaâde", *DİA*, c. 9, Ankara, 1994.

³³ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

³⁴ Zirikî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 307.

³⁵ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

³⁶ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

³⁷ Burada şu hususa işaret etmekte yarar vardır. Atûfî, eserlerinin hepsini uzlette telif etmiş değildir. Mesela Kitâbu'l-utâs gibi vefatından 30-40 yıl öncesinde yazdığı eserler de vardır.

³⁸ Zirikî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 307; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, s. 672, Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, c. 1, s. 346, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 256.

³⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, s. 314.

⁴⁰ Şemseddin Sami, *Sâmî Kâmûsu'l-A'lâm*, c. 4, s. 3161.

⁴¹ Sadık Cihan, "Hayreddin Hızır b. Mahmud b. Ömer el-Atufî "Kastamoni" ve Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1979, sayı: 3 (f. 1-2), s. 66.

⁴² Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 256.

⁴³ Hüseyin Hüsameddin Efendi Abdizâde, *Amasya Tarihi*, haz. Mesut Aydın-Güler Aydın, Amasya, 2007, c. 1, s. 18.

Hayreddin Atûfî, hem şer'î ilimleri hem de tıp ilmini kendinde toplayan Osmanlı âlimlerinden biri olup XV. asrın sonu ve XVI. asrın ilk yarısında yaşamıştır. II. Bayezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) gibi üç cihan padişahının dönemine şahit olmuştur. Birçok ilim dalında çalışmalar yapmakla birlikte Atûfî'nin, iki uzmanlık alanı olan hadis ve tıp alanlarında biraz daha ön plana çıktığı görülmektedir.

Hayreddin Atûfî, Osmanlı İmparatorluğunun ekonomi, siyaset, ilim ve sanat yönünden zirveye doğru tırmandığı bir zaman diliminde, XV. asrın sonu ve XVI. asrın ilk yarısında yaşamıştır. Bu bakımdan Atûfî'nin yaşadığı dönemde ilmî durum hareketliydi. Bu ilmî hareketlilik sadece dinî alanlarda/şer'î ilimlerde değil aynı zamanda; matematik, fizik, tıp gibi alanlarda da söz konusu idi.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* adlı eserinde Hayreddin Atûfî'yi, XVI. asırda yetişmiş belli-başlı âlimler arasında zikrederek, onun Arap edebiyatında, tefsir, hadis ve kelâmda hakkıyla ihtisas sahibi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴ Bu mânada Hayreddin Atûfî çok yönlü bir âlimdir. Osmanlı müfessirleri arasında da adı zikredilen⁴⁵ Hayreddin Atûfî'nin kelimine dair birçok eser kaleme aldığı ifade edilmektedir.⁴⁶

Hayreddin Atûfî, şer'î ilimlerin yanında, tıp, mantık ve edebiyat alanlarında da uzmanlık sahibi olmuş ve adı geçen bütün ilim dallarına dair eserler telif etmiştir. Dolayısıyla o, hem bir *müfessir*, *muhaddis* olduğu gibi hem de bir *tabiptir*. Osman Şevki, *Türk Tebâbeti Tarihi* adlı eserinde Hayreddin Atûfî'yi, tabipler arasında zikretmektedir.⁴⁷ Yine Şehsuvaroğlu da ünlü cerrâhlar arasında Atûfî'nin ismini zikreder.⁴⁸ Ona göre; o dönemde, "bir tabip, şer'î ilimlerden başka aynı zamanda tıp ilmine de âşina idi. İşte Atûfî, bu tür doktorlardan biri olup, şer'î ilimlerde mahir olduğu gibi, tıp ilminde de ihtisas sahibiydi. Yazmış olduğu eserlerinden de bunu görmek mümkündür."

Hayreddin Atûfî'nin, genç denebilecek yaşta telife başladığını görmekteyiz. Zira *Kitâbü'l-utâs* adlı eserinin sonunda eserin telif senesi olarak, vefatından kırk sene öncesi, h. 908 senesi kayda geçmiştir.

Atûfî'nin telif etmiş olduğu eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hâşiye alâ tefsîri'l-Keşşâf⁴⁹
(حاشية على تفسير الكشاف)
2. Tefsîru sûreti'r-Rahmân⁵⁰
(تفسير سورة الرحمان)
3. Hısnu'l-âyâtî'l-izâm fî tefsîri evâili sûreti'l-En'âm⁵¹
(حصن الايات العظام في تفسير اوائل سورة الأنعام)
4. Risâlâtun Makâlâtün fî beyâni tefsîri kavlihi Teâlâ
"Fe suhkan li Ashâbi's-Saîr"⁵²
(رسالة مقالات في بيان تفسير قوله تعالى " فسحقا لأصحاب السعير)
5. Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl li'l-Beydâvî⁵³
(حاشية على انوار التنزيل للبيضاوي)
6. Keşfu'l-meşârik fî şerhi Meşâriki'l-envâr⁵⁴

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 233.

⁴⁵ Geniş bilgi için bkz., Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Ensar Yay., İstanbul, 2006.

⁴⁶ Mecdî Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, s. 415.

⁴⁷ Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi*, s. 161.

⁴⁸ Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 52.

⁴⁹ S. Ktp. Damad İbrahim Paşa Kls., nr. 216; S. K. Şehid Ali Paşa Kls., nr. 263. Yazmaları için bkz., Ali Rıza Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, by., ty., c. 1, s. 503-504.

⁵⁰ S. Ktp. Ayasofya Kls., nr. 399/1. Risale (1-51a).

⁵¹ S. Ktp. Ayasofya Kls., nr. 396/1. Risâle.

⁵² Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c. 4, s. 101. S. Ktp. Carullah Kls., nr. 2121/1. Risâle (1-6 vr.).

⁵³ Yazmaları için bkz., *Karabulut, Mu'cemu'l-Mahtûâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504. (III. Ahmed, nr. 146, Damad İbrahim Paşa, nr. 215) "Eser, 207x150, 125x75 mm. Ebadında, yıpranmış, sırtı meşin kaplı, miklepsi, şirazesiz dağılmış mukavva bir cilttir. 138 adet olan varaklar sağlam, nohudî renkli aharlı ve filigransızdır." Demir, s. 410.

⁵⁴ Beyazıt Ktp. Veliüddin Kls., 733, 734, 735. Yazmaları için bkz., Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504. (Sadık Cihan, Selim Ağa, nr. 230 nüshasının - (Şerhu Meşâriki'l-Envâr) 946/1539 tarihli olup müellif hattı olduğunu söyler. Cihan, s. 67.)

- (كشف المشارق في شرح مشارق الانوار)
7. Ravdu'l-insan fî terbiyeti sıhhati'l-ebdân
(روض الإنسان في تربية صحة الأبدان)
8. el-Cevheratü'l-cinâniye fî mesâil-i'îmâniyye⁵⁵
(الجوهرات الجنانية في مسائل الإيمانية)
9. el-Enzâr fî şerhi ba'di'l-ehâdîs ve'l-âsâr⁵⁶
(الأنظار في شرح بعض الأحاديث والآثار)
10. el-Enzâr fî şerhi'l-Meşârik me'a hâtimetin fî ilmi'd-dekâik⁵⁷
(الأنظار في شرح المشارق مع خاتمة في علم الدقائق)
11. Risâle Hâşiye alâ şerhi hadîsi'l-evvel min ehâdîsi Meşârikü'l-envâr⁵⁸
(رسالة حاشية على شرح حديث الاول من احاديث مشارق الانوار)
12. Zuhru'l-atşân⁵⁹ (ذخر العطشان)
13. Hâşiyetü şerhi'l-Mevâkif li Seyyidi'ş-Şerîf⁶⁰
(حاشية شرح المواقف لسيد الشريف)
- Ziriklî, eserin ismini "*Hâşiye alâ şerhi's-Seyyid eş-Şerîf li Mukaddimetü'l-Mevâkif*" şeklinde vermektedir.⁶¹
14. Şerhu Tuhfeti'ş-Şâhidî⁶² (شرح تحفة الشاهدي)
15. Hıfzu'l-ebdân min teğayyürâtı mîzâcî'l-insân⁶³
(حفظ الأبدان من تغيرات مزاج الإنسان)
16. Remzü'd-dekâik fî ilmi'r-rü'ya'l-bedeniyye⁶⁴
(رمز الدقائق في علم الرؤيا البدنية)
17. Akrâbâdîn⁶⁵ (أقربا دين)
18. Risale-i Atâiye (رسالة العطائية)
- Bazı kaynaklarda tıp ilmine dair bu isimle bir eserin olduğu nakledilir.⁶⁶
19. Risâle fî necâti'l-ukûbât⁶⁷ (رسالة في نجات العقوبات)
20. Risâletü'l-akabât/ukûbât⁶⁸ (رسالة العقبات)
21. Kitâbu'l-utâs fîmâ yenfeu cemî'a'n-nâs⁶⁹ (كتاب العطاس فيما ينفع جميع الناس)
22. Mir'âtü'r-rü'ya fi't-ta'bîr⁷⁰ (مرآة الرؤيا في التعبير)
23. Şerhu Kasîdeti'l-bürde⁷¹ (شرح قصيدة البردة للبوصيري)
24. el-Es'ile ve'l-ecvibe alâ seb'i makasid⁷² (الأسئلة والأجوبة على سبع مقاصد)

⁵⁵ T. S. M., III. Ahmed Kls., nr. 607.

⁵⁶ S. Ktp. Nuruosmaniye Kls., nr. 1068. Yazmaları için bkz., Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504. S. Ktp. Ayasofya Kls., nr. 538 (76 vr.)

⁵⁷ S. Ktp. Ayasofya Kls., nr. 396 (1-34 vr.)

⁵⁸ Tespit edilebilen tek nüshası, S. Ktp. Fatih Ktp., nr. 994/2 (253-286vr.) Müellif hatıdır.

⁵⁹ Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3546 (183-185) Karabulut'ta eserin ismi sehven "Zuhru'l-İnsan" şeklinde geçmiştir. Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, s. 504.

⁶⁰ Beyazid Ktp., Veliyüddin Kls., nr. 3202. Hâşiye alâ Evâilî Şerhi'l-Mevâkif, S. Ktp. Ayasofya Kls., nr. 2235 (45 vr.)

⁶¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 2, s. 307.

⁶² Kayseri Raşid Efendi Ktp. nr. 27411/2. Yazmaları için bkz., Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504.

⁶³ Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3546/2. Risâle (181b-183b).

⁶⁴ Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3546/3. Risâle (181b-183a kenarda).

⁶⁵ S. Ktp. Bağdatlı Vehbi Kls., nr. 1368. "Talik yap. 10-106, 20,5x13,3 (15x7,1) cm, 21 str. İstinsahı H. XI. Asırda. Sonu eksik." Haz. İhsanoğlu Ekmeleddin (vd.), *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, İSAR, İstanbul 2008, c. 1, s. 128. Eserin yazmaları için bkz., Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504.

⁶⁶ Şehsuvaroğlu, *Türk Tıp Tarihi*, s. 52; Esin Kahya, Ayşegül Demirhan Erdemir, *Medicine in the Ottoman Empire and Other Scientific Developments*, Nobel, İstanbul, 1997, s. 46.

⁶⁷ S. Ktp. Yeni Camii Kls., nr. 144 (197-205 vr.) Amasya İl Halk Ktp. Nr. 1871/6 (raşado, 5) S. Ktp. Yeni Camii Kls., nr. 144/2'de "*Necâtü'l-Akabât*" ismiyle kayıt altındadır.

⁶⁸ Yazmaları için bkz., Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504.

⁶⁹ S. Ktp. Ayasofya Kls., 396/3. Risâle (35-55 vr.) Yazmaları için bkz., Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504. Burada eserin ismi "*Kitabu'l-Utas fi'Nef'i licemü'n-Nâs*" şeklinde, Cihan'da da(s. 66) "*Kitabu'l-Uttâs veya Risâletü'l-Uttâs*" şeklinde geçmektedir. S. Ktp. Lala İsmail Kls., nr. 388'de "Risâle fi'l-Uttâs" olarak geçer.

⁷⁰ Beyazid Ktp. Veliyüddin Kls., nr. 3202/1. Risâle (1b-30b)

⁷¹ S. Ktp. Ayasofya Kls., nr. 4079 (62 vr.)

25. Hâşiye alâ Mebâriki'l-ezhâr⁷³ (حاشية على مبارك الأزهار)

26. Şerhu'l-İsâgoji⁷⁴ (شرح الإيساغوجي)

27. Hâşiye alâ Tasdîkât (حاشية على تصديقات الشمسية)⁷⁵

Atûfî, fikhî mezhep olarak Hanefî Mezhebine; itikâdî mezhep olarak da Mâturidî Mezhebine bağlı olmakla birlikte herhangi bir taassup içerisinde değildir. Bu anlamda diğer mezhep imamlarının görüşlerine yer vermiş hatta bazen onların daha isabetli görüş ortaya koyduklarını belirtmekten çekinmemiştir.

Osmanlı Yükseliş Döneminin âlimleri arasında yer alan Atûfî, bir yandan ilmî faaliyetler içerisinde olması, bir yandan da halkı irşad etme görevini üstlenmesi bakımından günümüz ilim adamlarına rehber olabilecek bir İslâm âlimidir.

B- Hayreddîn Atûfî'nin Tıbb-i Nebevî Edebiyatına Katkıları

İnsanoğlu; hayat sahnesine atıldığı ilk günden beri gıda, barınma gibi temel ihtiyaçları ile ilgili hususlara ağırlık vermekle birlikte, öncelikli olarak sağlığını ilgilendiren hususlara da ilgisini devam ettirmiş, bu anlamda ilk geliştirdiği ilim dallarından biri, tıp ilmi olmuştur. Asırlar geçtikçe tıp ilmi gelişmiş, belli kaideler üzerine bina edilmeye başlanmıştır.

İmam Şafî'ye (204/820) nispet edilen şu söz, tıp ilminin söz konusu önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "*İlim başlıca iki kısma ayrılır. Din ilmi ve dünya ilmi. Din için olan ilim, fıkıhtır. Dünya için olan ilim ise, tıp ilmidir.*"⁷⁶

Hz. Peygamber dönemine gelinceye kadar, câhiliyye toplumuna hâkim olan bir tıp anlayışı söz konusuydu. "Araplar, İranlılar'a çağdaş oldukları için bunların tıp bilgilerinden bazı şeyler alarak onları, daha önce Babilliler'den alınmış olan bilgi ve denemelerle, doğrudan doğruya kendilerinin buldukları tedâvi usûllerine kattılar. Böylece bu bilgilerin bir araya gelmesiyle câhiliyye çağı tıp ilmi ortaya çıktı."⁷⁷

Milâdî V. asırda Bizans İmparatorluğu'nda hüküm süren mezhep taassubu yüzünden, özellikle tıp biliminde derinleşmiş Nastûrî hekimlerin İran'a sığındığı ve Sâsanî kralı II. Şapur'un bunlar için Cündişapur'da bir merkez kurduğunu ifade edilmektedir. Söz konusu hekimler, Helenistik Dönem Yunan tıbbını güney doğuya taşımış, Cahiliye döneminde bazı Araplar da burada tıp öğrenimi görmüştür. Daha sonra memleketlerine giderek doktorluk yapmaya başlayan Arap hekimler arasında; Hâris b. Kelede es-Sakafî (ö. 50/670)⁷⁸, Rifâa b. Ebî Rimse et-Teymî (ö. 49/669) ve Dımâd b. Sa'lebe el-Ezdî gibi isimler vardı.⁷⁹

Risâletin kendisine verilmesiyle birlikte Hz. Peygamber'in bu câhiliyye çağı tıp birikiminin üzerine çok şey kattığını görüyoruz. Bu anlamda Hz. Peygamber'in *koruyucu hekimlik, hastalıkların tedavisi, ilaçla tedavi, dua ile tedavi* gibi insanın beden/maddî ve ruh/manevî sağlığına dair söz ve uygulamalarını içeren birçok rivâyet mevcuttur. İşte Hz. Peygamber'in insan sağlığı ile ilgili ortaya koyduğu söz ve uygulamaların hepsine birden *Tıbb-ı nebevî* adı verilmiştir.

⁷² S. Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa Kls. Nr. 420/2. Risale.

⁷³ S. Ktp. Ayasofya Kls., 537.

⁷⁴ Beyazid Ktp., Veliyüddin Kls., nr. 3210. Yazmaları için bkz. Karabulut, *Mu'cemu'l-Mahtûâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu*, c. 1, s. 503-504.

⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Beyrût 1941, c. 2, s. 1063. "XIII. asrın mantık âlimlerinden ve Nasruddin Tusî'nin talebesi olan Necmuddin Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî, başlıca "Şemsiyye" diye anılan mantık kitabıyla meşhurdur. Takriben yirmi varaktan ibaret olan bu eseri müellifi, hocası Şemsuddin namına yazmış ve onun adıyla "*el-Şemsiyye fî Kavaidi'l-Mantikiyye*" diye isimlendirmiştir. Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî'nin yazdığı "Şemsiyye" adlı eser, en toplu malumatı olan ve en çok okunan İsagoci (mantık) kitabıdır. İslâm âleminde çok meşhur olan bu kitabın başta Teftazanî (1389) ve Kudbuddin Râzî (1364) olduğu halde bir çok şarihleri vardır. Mantık dalında hülâsa şeklinde olan bu küçük eser bilhassa şarkta büyük tesirler yapmıştır." Daha geniş bilgi için bkz., Hüseyin Çaldak, "Necmeddin Ali bin Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî, Hayatı, Eserleri ve 'Şemsiyye'si", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 3, s. 498.

⁷⁶ Ali b. Nâif eş-Şuhûd, *el-Mufasssal fî Ahkâmî'l-Hicra*, c. 5, s. 260. Tıp ilminin önemine dair İmam Şafî'nin şu sözü de zikredilmeye değer bir sözdür: "*Helal ve haramı bildiren ilimden sonra tıptan daha asaletli bir ilim yoktur.*" Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, c. 10, s. 57. Ayrıca bkz. İbrahim Canan, *Hiz. Peygamber'in Sünnetinde Tıp*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s. 65. Şafî'nin yukarıdaki sözünü aktaran Canan, Şafî'nin fıkıhta imamlığıyla beraber tıbbî da iyi bildiğini ifade etmektedir.

⁷⁷ Denizkuşları, *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp*, s. 9.

⁷⁸ Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in Hâris b. Kelede'nin iyi bir doktor olduğunu söylediği ile ilgili kayıtlar vardır. Örnek olarak bkz. Ebû Dâvûd, Tıp 12.

⁷⁹ Mustafa Dönmez, *Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki*, s. 67-68.

Kapsam olarak tıbb-ı nebevîye bakıldığında, *fizikî* âlemden *metafizik* âleme kadar uzanan geniş bir yelpazesinin olduğu görülür. Bu manada tıbb-ı nebevînin ilgilendiği ve kapsamı içerisinde yer alan konulardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Koruyucu hekimlik (hasta olmadan önce beden ve ruhu koruma, kapları örtme), *düzenli beslenme*, *az yeme*, *temizlik* (ağız ve diş temizliği, beden ve ruh temizliği), *hastalık* (kalp ve beden hastalığı),⁸⁰ hasta olduğunda *tedâvî olma*, *ilaçla tedavi*, *haramla tedavi*, *dua ile tedavi*, *Kur'ân ile şifa*, *nefes etmek* (rukye), *mesh ile tedavi*,⁸¹ *nazar*, *uğursuzluk*, *fal ve sihir*, *zehirlenme ve zehirden korunma*, sineğin bir kaba düşmesi gibi *mikrobik hastalıklar*, *hacamat*, *dağlama*, kan kaybını engellemek için *kül koyma*, *şifa veren bitki*, *gıda ve içecekler*, *yeme-içme âdâbı*, *otlarla tedavi*, *meyve-sebze*,⁸² *kimyevî terkipler* (ilaç), *bulaşıcı hastalıklar*, *bulaşıcı hastalıklardan korunma* (karantina), *bal*.⁸³

Geniş bir yelpazeye sahip olmakla birlikte, tıbb-ı nebevî ile ilgili rivayetlerin şu üç konuda yoğunlaştığını söyleyebiliriz:

- *Koruyucu Hekimlik*: Tıbb-ı nebevî ile ilgili rivâyetlerin ağırlıklı bir kısmını, insanın kendi sağlığını yine kendisinin korumasıyla ilgili hususlar teşkil etmektedir. Zira öncelikli ve esas olan husus, hasta olmadan önce tedbir almak ve sağlığı korumaktır. Koruyucu hekimliğin merkezinde temizlik konusu vardır ki bu genelde dinimizin özeldede tıbb-ı nebevînin önemle üzerinde durduğu konulardan biridir.

- *İlaçla Tedavi*: İnsanoğlu yaratıldığı andan itibaren hasta olduğunda geliştirdiği birtakım ilaçlarla o hastalığı yenmeye çalışmıştır. Tıbb-ı nebevî ile ilgili rivayetlerde; Hz. Peygamber, tedavi olmayı emretmiş ve bu arada ilaçla tedaviyi de önermiştir.⁸⁴

- *Dua ile Tedavi*: Tıbb-ı nebevî ile ilgili rivâyetler çerçevesinde; duanın, etkili ve yaygın kullanımı olan tedavi usullerinden birini teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Görüldüğü gibi tıbb-ı nebevînin *hem maddeye hem manaya bakan yönü* vardır. Bu bakımdan tıbb-ı nebevî, insanın hem maddî boyutuyla yani bedeniyle hem de manevî boyutuyla yani ruhuyla ilgilenir.

Osmanlı ulemasından Hayreddîn Atûfî, tıbb-ı nebevî edebiyatına katkı sağlayan ve eserler yazan bir âlimdir. Onun tıbb-ı nebevî edebiyâtına yapmış olduğu en önemli katkılardan biri, onun *şer'î ilimlerle tıp ilmini birleştirmiş olmasıdır*. Nitekim bu durumu eserlerine de yansıtmıştır. Bu anlamda Atûfî'nin muhaddis, müfessir, doktorluk özelliklerini bir araya getirdiği eseri; "*Ravdu'l-insan fî terbiyeti sıhhati'l-ebdâr*" adlı eseridir ki Osmanlı döneminde tıbb-ı nebevî ile ilgili yazılan ilk telif eser olma özelliğini taşımaktadır. Eserin dili Arapça olmasına rağmen, "*Türkçe Tıbb-ı Nebevî Yazmaları*" adlı eserde sehven Osmanlı döneminde yazılmış Türkçe eserlerin birincisi olarak tanıtılmıştır.⁸⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hayreddin Atûfî'nin II. Bayezid'e takdim ettiği bu eserin sekiz nüshası vardır.

Bu nüshalar ve özellikleri şu şekildedir:

(1) Nuruosmaniye Nüshası

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonunda 03546-001 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Eser adı, "*Ravdu'l-insan fî terbiyeti sıhhati'l-ebdâr*" olarak geçmektedir. Eser 181 varak olup nesih hatla kaleme alınmıştır. İstinsah tarihi hicrî 918'dir.

⁸⁰ Kastallânî (ö. 923/1517), hastalığı kalp hastalığı ve beden hastalığı diye iki kısma ayırıp kalp hastalığının ilacının Hz. Peygamber olduğunu ifade eder. Zira O, Allah tarafından insanlara gönderildiği için, *tabîbu'l-kulûb*tur. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-Ledûniyye*, çev. Bâkî, Sadeleştiren: H. Rahmi Yananlı, İstanbul, 1983, c. 2, s. 274-275.

⁸¹ Peygamber Efendimiz, elini hasta olan Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın alnına koymuş, yüzünü ve karnını mesh etmişti. Buhârî, Tıb, 13.

⁸² Tıbb-ı nebevîde meyve konusu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ayhan Tekineş, "Tıbb-ı Nebevî'de Meyve", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları*, 2008, c. 3, sayı: 5, s. 134-142.

⁸³ Tıbb-ı Nebevî yelpazesinin ne kadar geniş olduğunu görmek için Ali Rıza Karabulut'un *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi* adlı eserindeki konu başlıklarına bakmak yeterli olacaktır. Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, Akabe Kitabevi, Kayseri, 2013.

⁸⁴ Hz. Peygamber'in tavsiye ettiği ilaçlar arasında, çörek otu (Buhârî, Tıb, 7), bal (Müslim, Selâm, 91), acve hurması (Buhârî, Tıb 52), mantar (Tirmizî Tıb 22), kına (Tirmizî, Tıb 13), senâ otu (Tirmizî, Tıb 13), ûd-u Hindî/kust-u Hindî (Buhârî, Tıb 10), ismid (Tirmizî, Libâs 23) gibi maddeleri zikredebiliriz.

⁸⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Türkçe Tıbb-ı Nebevî Yazmaları", *Tıp Tarihi Araştırmaları 2*, İstanbul, 1988, s. 37.

(2) Fâtih Nüshası

Eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Fatih Koleksiyonunda 3569 demirbaş numarasıyla yer almaktadır. Eser Adı, "*Ravdu'l-insan fi tedbîri sıhhati'l-ebdân*" olarak geçmektedir. İstinsah tarihi hicrî 936 olan yazma eserin fiziksel niteliklerine baktığımızda, 116 vr. olup dış ve iç boyutları 210X154 - 150X88 mm'dir. Satır sayısı 17 olup nesih hat ile yazılmıştır.

(3) III. Ahmed Nüshası

Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi III. Ahmed Koleksiyonunda 2095 demirbaş numarası ile yer almaktadır. Bazı kaynaklarda⁸⁶, müellif nüshasının bu nüsha olduğunu ifade edilmektedir. Eserin adı "*Ravdu'l-insan fi't-tıbbi'n-nebevî*" şeklinde geçmektedir.

Eserin fiziksel özelliklerine gelince; aharlı kağıt, 20.5x15cm (boy x en), 192 yaprak, sayfada talik hat ile yazılmış olup 15 satır, serlevha tezhipli, miklep ve şemseli koyu kahverengi deri cilt.

(4) III. Ahmed Nüshası

Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi III. Ahmed Koleksiyonunda 2107 demirbaş numarası ile yer almaktadır. Eserin adı "*Ravdu'l-insan fi't-tıbbi'n-nebevî*" şeklinde geçmektedir. Eserin Fiziksel Özellikleri: Aharlı kâğıt, 17.8x13.5cm (boy x en), 208 yaprak, sayfada nesihle 15 satır, miklep ve şemseli kırmızı deri cilt. Bu cildin 187b ve 200b yapraklarında Türkçe mesnevi tarzında bir manzume vardır.

(5) Burdur Nüshası

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonunda 15 Hk 1206/1 arşiv numarasıyla yer almaktadır. Eser Adı, "*Ravdu'l-insân fî tedâbiri sıhhati'l-ebdân*" şeklinde geçmektedir.

Eserin dış-iç boyutu: 208x150-140x95mm. Yaprak sayısı 125 olup satır sayısı, 19'dur. Yazı türü nesihdir. Kâğıt türü, el terazi filigranlı olup söz başları kırmızıdır. Siyah meşin bir cilt içindedir.

(6) Yozgat Nüshası

Eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yozgat Koleksiyonunda 694 demirbaş numarasıyla yer almaktadır. Eser Adı, "*Ravdu'l-insan fi tedbîri sıhhati'l-ebdân*" olarak geçmektedir.

Fiziksel Özellikleri: 127 yk., 19 st., dış ve iç boyut, 230x166, 150x82 mm., talik hat ile yazılmıştır.

(7) Bağdatlı Vehbi Efendi Nüshası

Eser, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonunda 1392 demirbaş numarasıyla yer almaktadır. Eser Adı, "*Ravdu'l-insan fi tedbîri sıhhati'l-ebdân*" olarak geçmektedir.

Fiziksel Nitelik: 98 yk., 11 st., dış ve iç boyut 175x125, 119x73 mm., talik hat ile yazılmış.

(8) Çorum Nüshası

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde 19 Hk 18780/1 arşiv numarasıyla yer almaktadır. Eserin ismi "*Ravdu'l-insan fi tedâbir-i sıhhati'l-ebdân*" şeklinde geçmekte olup semmeytuhusunda "*Ravdu'l-insan fi terbiyeti sıhhati'l-ebdan*" olarak geçmektedir. Dili Arapça olup, talik hat ile yazılmıştır. Eserin dış boyutu 192x145, iç boyutu 145x83 ölçüsündedir. Satır sayısı: 21, yaprak sayısı: 1a-107b

Kağıt türü, harf- haç fligran olup, cilt özelliği olarak sırtı ve sertabı kahve rengi meşin kağıt kablı, miklepli cilt, yer yer haşiyelidir.

Atûfî, *Ravdu'l-insan fî terbiyeti sıhhati'l-ebdân* adlı eserinde kaynak olarak başta Buhârî ve Müslim'in Sahih'leri olmak üzere sahih hadis kitaplarından ve şerhlerinden, *Avarifu'l-mearif*, *İhyau ulumi'd-din*, *Minhacü'l-âbidin* gibi önemli eserlerden ve Ebu'l-Kasım en-Nîsabûrî'nin eserlerinden faydalanmış olup bunu da eserinde belirtmiştir.⁸⁷ Ayrıca Gazali, İmam Şafii, Adudiddin, Sedîdî⁸⁸, İbn Sina, Hipokrat, Galen gibi âlim ve tabiplerin görüşlerine yer vermiştir.⁸⁹

⁸⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 256; GAL, Suppl., c. 2, s. 639; Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi*, s. 161.

⁸⁷ S. Ktp., Fatih Kls., nr. 3569, 54-a; Nuruosmaniye Ktp. 3546(1-181 vr).

⁸⁸ Nuruosmaniye Ktp. 3546, 52b Sedîdî'nin *Şerhu'l-muciz min ilmi't-tıbb* adlı eseri var.

⁸⁹ Örnek olarak bkz., Nuruosmaniye Ktp. 3546, 93-a.

Atûfî, eserini genelde sahih hadisler üzerine bina etmekle birlikte zayıf hadisler hatta mevzu hadislerle de yer vermiştir.⁹⁰ Eserinde hadis niteliği taşımayan mevzu bazı rivâyetlere de yer verdiğini göz önünde bulundurduğumuzda Atûfî'nin müdakkik bir hadisçi gibi davranmadığını söyleyebiliriz.

Atûfî'nin eserinde takip ettiği metoda gelince; Atûfî, önce tıp ile ilgili umumî bilgiler verip tıbbî terimleri açıkladıktan sonra, tıp ile ilgili hadislerle yer vermiş ve onları şerh etmiştir. Hayreddin Atûfî, konuları sistemli bir şekilde ele almıştır. Önce konuyu vermiş sonra o konuyla ilgili varsa ayetler, rivâyetler, hikmetli sözlere yer vermiştir. Atûfî'nin eserinde zaman zaman hadisin farklı rivâyetlerine yer verdiğini görüyoruz.⁹¹ Şüphesiz bu, hadislerin daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir.

Atûfî'nin şerh esnasında; görünürde birbirine çelişen hadisler ve bunların çözümü üzerinde durduğu görülür.⁹² Bazı yerlerde usûl bilgilerine de yer vermiştir.⁹³ Atûfî, genelde hadisleri orijinal halde vermesine rağmen bazen mefhumuyla zikrettiği de olmuştur.⁹⁴

Hadisleri verirken tasnif sonrası sistemde olduğu gibi başından sonuna kadar senedi vermemiş, bazen sadece sahabe ismini zikrederek, bazen doğrudan hadisi zikrederek hadisleri vermiştir. Atûfî rivâyetleri naklederken genelde; *روي عن - روي أن - قال - روى* gibi rivâyet lafızlarını kullanmıştır. Rivâyetler için genelde hadis kelimesinin yanında haber⁹⁵ ve eser⁹⁶ kelimelerini de kullandığı olmuştur.

Eserin muhtevasına gelince; eser bir *giriş* ve *üç ana bölümden* oluşmakta, en sonunda da bir *hâtime* yer almaktadır. Hayreddin Atûfî, giriş bölümünde eserine hamd ve salve ile başladıktan sonra sağlığın; insanın saadeti, ilim elde etme ve ibadet açısından önemli olduğuna vurgu yapar.⁹⁷ Sağlığın aynı zamanda tıbb-ı nebevînin esasını teşkil ettiğini ifade eder. Atûfî, kitabının ana bölümlerine geçmeden önce çoğu eserlerinde yaptığı gibi zamanın hükümdarı II. Bayezid'e methiyeye yer verir.⁹⁸

Birinci bölümde; "...Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz..." ayetini (Arâf, 7/31) tıbbî açıdan ele alıp bu ayetin insan sağlığının özünü teşkil ettiğini ifade eder.⁹⁹ İhtiyaçtan fazla yemenin; mideye, beyne, akciğer ve kalbe zararının olduğunu ifade eden Atûfî, israfı bir hastalık olarak görüp israfın insanda ne gibi maddî ve manevî zararlar doğurabileceği üzerinde durmaktadır. Neticede fazla yemek yendiğinde, vücuda safra, balgam, sevdâ, kan gibi tabii olmayan karışımların vücuda karışacağını, bunun da kişinin maddî ve manevî yapısına zarar vereceğini bildirmektedir.

Bu bölümde Atûfî, biraz da sudan bahsetmekte, onun gıda olma özelliğinden ziyade vücutta bir ıslaklık oluşturduğuna, yenilen katı şeyleri inceltip hazmedilmesine yardımcı olduğuna dikkat çekmektedir. Suyun israf edilmesi halinde yani gereğinden fazla içilmesi durumunda, yenilen şeylerin hazmedilmesinin zorlaşacağını belirtmektedir.

Bunun yanında yemeğin miktarı kadar; keyfiyeti ve hangi şartlarda yendiğinin de önemli olduğunu vurgular ki bu da tıbb-ı nebevînin hem maddeye hem de manaya bakan tarafının olduğunu bize göstermesi bakımından önemlidir.

Bu noktada Atûfî israf kavramına yeni manalar getirmektedir. İsrâfın kelime anlamında haddi aşmak anlamının olduğundan yola çıkarak, kederlenme, kızma gibi hususların bir haddi aşmak olduğundan israf olduğunu ve bunun da insanın beden ve ruh sağlığını etkilediğini ifade etmektedir.

İkinci bölümde Atûfî, konuyla ilgili eserlerden de yararlanarak, tıbbî ıstılahları açıklamaktadır. Bu bölümde; itidal, ilaç, mizaç, hastalık, mide, hilt (ahlât), kalp, atardamar, göğüs, beyin, sinir, akciğer, öd kesesi, dalak (tîhâl), böbrek (kilyetân), mesâne, meni, akciğer, nefis, ruh gibi kavramlar açıklanmaktadır.

⁹⁰ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 57-b, 58-a, 59-b, 60-a.

⁹¹ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 71-a, 84-b, 121-a.

⁹² Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 90-b, 91-a (Burada et ile ilgili gelen çelişkili rivâyetleri telif ediyor), 93-b (Burada da oturarak ve ayakta su içmekle ilgili gelen farklı rivâyetlerin arasını telif eder.), 169-a.

⁹³ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 139-b. (Burada Atûfî, emrin en azından nedb ifade ettiğini beyan eder.)

⁹⁴ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 82-b.

⁹⁵ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 66-a.

⁹⁶ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 135-b.

⁹⁷ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 2-a.

⁹⁸ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 2-b.

⁹⁹ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 3-b.

Ahlât-ı erbaadan¹⁰⁰ da bahseden Atûfî, bu bölümde tevekkülün tedaviye mani olmadığını bildirmekte, konuyla ilgili ehl-i sünnet ve mutezile arasındaki görüş ayrılıklarından bahsetmektedir.

Üçüncü ve son bölüm eserin esasını teşkil etmektedir. Bu bölümde, Hz. Peygamber'in sünnetindeki yeme, içme ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Burada şunu ifade edelim ki, Atûfî'nin her konu başlığını fasıllar halinde ayrı ayrı ele alması takdire şayan bir husustur. Mesela, yemek adabıyla ilgili olarak; yemekten önce ve sonra elleri yıkamak, oturarak yemek, sağ elle yemek, önünden yemek, sıcak yememek, yemekte kusur aramamak, önce büyüğün yemeğe başlaması gibi edepi zikretmiş, bunlarla ilgili rivayetlere, hikmetli sözlere yer vermiştir.¹⁰¹ Yemekte en önemli olan hususun; yemeğin helal, temiz ve yetecek kadar yenmesi olduğunu ifade eden Atûfî, yemek yerken zikir halinde yemek yemenin öneminden bahsetmiştir. Buradaki zikir, o nimetlerin Allah tarafından verildiği bilincinde olmaktır.

Ayrıca bu bölümde Atûfî; ekmek, et, deri, erimiş yağ, süt kaymağı, herîse, hindibâ kereviz, su içinde büyüyen bitki, yenebilir ot veya pancar, sebze, salatalık, mercimek, piring, yer mantarı (dombalan), patlıcan, olgun ve kuru hurma, incir, zeytin, nar, ayva, elma, loyus çiçeğinin meyvesi, üzüm, kavun, su, çamur, şarap, sirke, tuz, bazı ilaçlar, hacamât ve bal gibi kavramlar hakkında bilgiler vermektedir. Atûfî söz konusu eserinde birçok hastalık ve bu hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında bilgi vermekte ayrıca diş ağrısı, göz ağrısı ve zayıflık gibi hastalıklar için basit ilaçlar önermektedir.

Hâtîme kısmında Atûfî, hadislerden, İmam Gazali, İmam Şiblî, Nişâburî gibi âlimlerden, tabib filozoflardan nakillerde bulunarak çok yemek konusundaki görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. En sonunda da hamdele ve salve ile çalışmasını nihayetlendirmektedir.

Hayreddin Atûfî, eserinde kendi görüşlerine de yer verip güzel yorum ve değerlendirmelerde bulunur. Mesela bunlardan birinde her insanın başına gelebilecek hastalık ile ilgili Hz. Peygamber'in sözlerine yer verdikten sonra şunları söyler: "İnsanın üzerine vazife olan, Allah Teâlâ'dan âfiyet istemesidir. Yine de başına bir hastalık gelirse bunu kabul, rıza ve şükür ile karşılar, mukabelede bulunur."¹⁰² Yine "*İslâm'da ilk ortaya çıkan bidat, aşırı yemektir.*" sözü¹⁰³ de manalı bir değerlendirmedir.

Atûfî, eserinde zaman zaman itikadî ihtilaflara yer verir. Mesela irade, kulun ihtiyarı, kesb gibi konularda ehl-i sünnet ile Mutezile arasındaki ihtilafları ele almaktadır.¹⁰⁴ Kendisi aynı zamanda sûfî meşreb olduğu için, eserinde de bu yaklaşım tarzını görmek mümkündür. Bereket, hastalık, edep ile ilgili değerlendirmelerinde sûfî yaklaşımı görebiliyoruz.¹⁰⁵

Ravdu'l-insan fî terbiyeti sıhhati'l-ebdân adlı eserin dışında Atûfî'nin tıbb-ı nebevî ile ilgili yazmış olduğu eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

- *Hıfzu'l-ebdân min teğayyürâtı mîzâcî'l-insân*
- *Zuhru'l-atşân fî't-tıbbî'n-nebevî*
- *Kitâbu'l-utâs fîmâ yenfeû cemâ'a'n-nâs*

Hayreddin Atûfî, başta tefsir, hadis olmak üzere, kelam, mantık, tıp ve edebiyat gibi birçok alanda eserler telif etmiştir. Osmanlı'nın Yükselme Devri âlimlerinden olan Hayreddin Atûfî; muhaddis, müfessir, vâiz, tabib, şair, mantıkçı ve mütekellimdir. Böyle olmakla birlikte, diğerlerine göre sırasıyla şu üç vasfın Atûfî'de biraz daha ön plana çıktığı görülmektedir: *Vâiz-Muhaddis-Doktor*.

İşte Hayreddin Atûfî, bu üç vasfı tıbb-ı nebevîye dair yapmış olduğu çalışmalarına yansıtmıştır. Yani söz konusu eserlerinde Atûfî, bir yandan tıp ile ilgili genel bilgileri büyük bir ustalıkla verirken, bir yandan da tıp ile ilgili hadislere yer verip onları yorumlamıştır. Her iki bilgiyi verme esnasında insanları

¹⁰⁰ İnsanın mizacını teşkil eden dört unsura ahlât-ı erbaa denir ki bunlar; kan, safra, balgam ve sevdâdır. "Ahlât-ı erbaanın sükûnet hâli ve müvâzeneti (dengeli hali) sıhhati teşkil eder. Bunlardan biri galip olursa hastalığa sebep olur." Canan, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tıp*, s. 28.

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 60-a.

¹⁰² Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 135-b.

¹⁰³ Nuruosmaniye Ktp. 3546, 67-b.

¹⁰⁴ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 48-b.

¹⁰⁵ Örnek olarak bkz. Nuruosmaniye Ktp. 3546, 56-b.

irşad etmeyi de ihmal etmemiştir. Bu bağlamda onun tıbb-ı nebevî edebiyatına yapmış olduğu katkı bakımından, *irşad eksenli bir tıbb-ı nebevî ortaya koymuştur* diyebiliriz.

Atûfî, tıbb-ı nebevî konusunu sosyal problemlerle ilişki kurarak ve bunlara dair çözüm önerilerini sunarak ele almaya çalışmıştır. Yine onun konuları işlerken; Arapça, Türkçe ve Farsça şiirler yazarak tıbb-ı nebevîye edebî zevki dâhil etmesi, tıbb-ı nebevî edebiyatına yapmış olduğu bir katkı olarak değerlendirilebilir. Nitekim *Hıfzu'l-ebdân* adlı eserini nazım halinde kaleme almış; yemek, uyku, giyinmek gibi konuları şiirsel bir dille ifade etmiştir. Yine *Zuhru'l-atşân fi't-tıbbı'n-nebevî* adlı eserinde hadisleri verip Türkçe nazım halinde açıklamasını yapmıştır.

Atûfî'nin meselelerin manevî boyutuna ağırlık verdiğini görmekteyiz. Bereket kavramına önem veren Atûfî, lokmaları alırken besmele çekilmesinin, insanlarla birlikte yemek yemenin, sağ elle yemenin berekete vesile olacağını belirtmektedir. Çok yemeyi de israf olarak değerlendiren Atûfî'ye göre; israf, bireyi ve toplumu içten içe kemiren bir hastalıktır.

Sonuç

Geçmiş asırlardan beri insanoğlu sağlığını ilgilendiren konulara ilgi duymuş, kendine göre çareler üretmeye çalışmıştır. İnsanlığa en son din olarak gönderilen İslam dini, insanın beden ve ruh sağlığına büyük önem vermiş, bununla ilgili emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Hz. Muhammed (sav) de bu durumun gereği olarak, insanın sağlığı ile yakından ilgilenmiş, ashabına bu meyanda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bunların genel adına *tıbb-ı nebevî* denmektedir.

Hz. Peygamber'in sağlıkla ilgili söz ve uygulamaları çok ilgi çekmiş, bunlar; başlangıçta hadis kitaplarının bir bölümünü teşkil ederken, sonrasında müstakil eserlerde bir araya getirilmiştir. Bu bağlamda tespit edilebildiği kadarıyla Osmanlı döneminde telif edilmiş ilk tıbb-ı nebevî eser, Hayreddin Atûfî'ye aittir.

XVI. asrın çok yönlü âlimlerinden biri olan Atûfî, yaşadığı çevre ve zamanın dokusuna uygun olarak birçok alanda eserler telif etmiş, bunların yanında irşad faaliyetini de ihmal etmemiştir. Böylelikle takip ettiği bu yolla, günümüz akademik dünyasına önemli bir mesaj vermiş, ilmî ve bilimsel faaliyetlerin yanında halkın içerisinde birtakım faaliyetlere de yer verilmesi gerektiğini bizlere anlatmıştır.

Sırasıyla şu üç vasfın Atûfî'de biraz daha ön plana çıktığı görülmektedir: *Vâiz-Muhaddis-Doktor*. II. Bayezid döneminde, saray hocalığına kadar yükselmesine rağmen sonrasında İstanbul'un büyük camilerinde vaaz vermesi, onun "İstanbul vâizi" ünvanı ile meşhur olmasını sağlamıştır. Ama o, şöhreti değil insana hizmeti tercih etmiştir.

İşte Atûfî'nin yukarıda zikrettiğimiz üç vasfını en belirgin bir şekilde yansıttığı eseri, "Ravdu'l-insan" adlı eserdir. Söz konusu eserinde Atûfî, bir yandan tıp ile ilgili bilgileri büyük bir ustalıkla verirken, bir yandan da tıbb-ı nebevîye dair hadislerle yer verip onları yorumlamıştır. Her iki bilgiyi verme esnasında insanları irşad etmeye yönelik mesajlar vermeyi de ihmal etmemiştir. Eserlerinde tıp ile ilgili umumi bilgilere yer verilmesinin yanında, tıbb-ı nebevî ile ilgili hadisleri şerh etmiştir. Bu bakımdan Atûfî'nin tıbb-ı nebevî literatürüne katkı sağlayan bir yönü vardır.

Atûfî'nin konulara akademik bir bakış açısıyla baktığını söyleyebiliriz. Nakillerde bulunmakla birlikte kendi görüşlerine de yer vermiş zaman zaman sufi bakış açısını yansıtmıştır.

Atûfî eserlerinde genelde sahih hadisleri kullanmakla birlikte, zayıf hatta mevzu hadisleri de kullanmıştır. Bu anlamda diyebiliriz ki Atûfî'nin doktorluk yönü hadisçilik yönünden daha baskındır.

Sonuç olarak, Osmanlı döneminin ilk tıbb-ı nebevî müellifi olan Atûfî'nin, başta *Ravdu'l-insân* olmak üzere konuya dair kaleme almış olduğu eserleri, döneminin tıbb-ı nebevî birikimini yansıtmaları bakımından önemli ve tıbb-ı nebevî edebiyatına katkı sağlayan eserlerdir.

Kaynakça

Ali b. Nâyif eş-Şuhûd, *el-Mufasssal fî ahkâmî'l-hicra*, Beyrût, 1993.
Altındağ, Ülkü, "Dârussaâde", *DİA*, c. 9, Ankara 1994.

- Anay, Harun, "Bir Osmanlı Düşüncesinden Bahsetmek Mümkün mü?" *Dergâh (Edebiyat-Sanat) Kültür Dergisi*, Sayı: 76 (Haziran), İstanbul, 1996.
- Ataseven, Asaf, "Tıbb-ı Nebevî", *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dergisi)*, 1989, c. 25, sayı: 4, Özel Sayı, 93-100.
- Atmaca, Veli, "Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi (Bibliyoğrafya Denemesi)", *Hikmet Yurdu*, 2013, c. 6, sayı: 11, s. 39-74
- Atûfî, Hayreddin, *Risâletü Atûfî fî şerhi ba'dı hadisi'l-Meşârik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kls., nr. 538.
- _____, *Keşfu'l-Meşârik*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, nr 230.
- _____, *Kitâbu'l-Utâs*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Kls., nr. 388.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, İstanbul, 1951.
- Baltacı, Cahit, "Hamîdüddin Efendi, Efdalzâde", *DİA*, c. 15, İstanbul, 1997.
- Bayatlı Hasan, *Câm-ı Cem-Âyîn*, Düz. N. Atsız Çiftçioğlu, Türkiye Yayınevi, (5 Kitap bir arada), İstanbul, 1947.
- Baytop, Turhan, "Akrâbâzîn", *DİA*, c. 2, Ankara, 1989.
- Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1984.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara, 1950.
- Bingöl, Abdülkuddüs, "İsagojî", *DİA*, c. 22, Ankara, 2000.
- Brockelman, Carl, *Geschichte der Arabischen Litterature (GAL)*, Leiden, 1937.
- _____, *Supplementband*, Leiden, 1937.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, ty.
- Canan, İbrahim, *Hiz. Peygamber'in Sünnetinde Tıp*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Cihan, Sadık, "Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atufî "Kastamonî" ve Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1979, sayı: 3 (f. 1-2), s. 65-75.
- Çakan, İsmail Lütfi, "Atûfî, Hayreddin Hızır", *DİA*, c. 4, İstanbul, 1991.
- Çaldak, Hüseyin, "Necmeddin Ali bin Ömer el-Kâtibî el-Kazvînî, Hayatı, Eserleri ve 'Şemsiyye'si", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, sayı: 3, s. 491-508.
- Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsîr Çalışmaları*, Ensar Yay., İstanbul, 2006.
- Denizkuşları, Mahmud, *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadislerde Tıp*, İstanbul, 1990.
- Develioğlu, Abdullah, *Büyük İnsanlar*, Demir Kitabevi, İstanbul, 1973.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.
- Emecen, Feridun, "Selim I", *DİA*, c. 32, Ankara 2009, s. 407-414.
- Gökçe, Turan, "934 (1528) Târihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Medreseleri ve Müderrisleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı: 9, 1994, s. 215-259.
- Habeşî, Abdullah, *Câmiu's-şurûh ve'l-havâşî*, Abudabi 1425/2004.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin (vd.), *Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi*, İSAR, İstanbul, 2008.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Türkçe Tıbb-ı Nebevî Yazmaları", *Tıp Tarihi Araştırmaları 2*, İstanbul, 1988.
- Kahya, Esin ve Ayşegül Demirhan Erdemir, *Medicine in the Ottoman Empire and Other Scientific Developments*, Nobel, İstanbul, 1997.
- Karabulut, Ali Rıza, *Mu'cemu'l-mahtûtâtü'l-mevcûde fî mektebâti İstanbul ve Anadolu*, (baskı yeri ve tarihi yok.)
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul, 1941.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin*, Beyrut, 1414/1993.
- Köse, Saffet, "Hocazade Muslihuddin Efendi", *DİA*, c. 28, İstanbul, 1998.
- Mecdi Efendi, *Şekâik-i Numaniyye ve Zeyilleri (Hadaiku's-Şekaik)*, haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, 1311.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm ve Bilim*, İstanbul, 2006.

Olçay, Osman Fevzi, *Amasya Ünlüleri*, çev. Turan Böcekçi, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya, 2002.

Onarlı, İsmail, "Merzifonlu Atûfî Hayreddin Hızır ve Yılcık Ocağı", <http://www.alevwiten.com/ocaklar>.

Osman Şevki, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tabâbet Tarihi*, İstanbul, 1341/1925.

Ritter, Hellmut, "Ayasofya Kütüphanesinde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar", *Türkiyat Mecmuası*, c. 7-8, sayı: 2, İstanbul, 1945.

Şehsuvaroğlu, Bedi, *Türk Tıp Tarihi*, Taş Kitapçılık, Bursa, 1984.

Şemseddîn Sâmi, *Kâmûsu'l-a'lâm*, Mehrân Matbaası, İstanbul, 1311.

Tekines, Ayhan, "Alternatif İslami Tıp 'Tıbb-ı Nebevî'", *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 1998, c. 3, sayı: 4, s. 57-72.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Zirikî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut, 1997.